

УДК 070 : 008 (477) (438)

Світлана Кравченко **Порозуміння чи експансія? – полеміка з українського питання на сторінках газети “Wiadomości Literackie” (Варшава, 1924-1939) // Журналістика. – Вип. № 5 (30).** - Київ: Інститут журналістики КНУ ім. Т. Шевченка, 2006. – С. 36–47

У статті розглядаються гострі проблеми польсько-українських стосунків 30-х років ХХ ст., які стали предметом дискусії письменників і журналістів на сторінках часопису. Ключові слова: українське питання, репортаж, полемічна стаття, дискусія, експансія тощо.

Светлана Кравченко. Взаимопонимание или экспансия? – полемика по украинскому вопросу на страницах газеты «Вядомосци Литерацке» (Варшава, 1924-1939).

В статье рассматриваются острые проблемы польско-украинских отношений 30-х годов ХХ в., которые стали предметом дискуссии писателей и журналистов на страницах издания. Ключевые слова: украинский вопрос, репортаж, полемическая статья, дискуссия, экспансия.

Svitlana Kravchenko. The understanding or expansion? – the polemics of ukrainian question on the pages of the newspaper “Literature Information” (Warsaw, 1924-1939).

The article deals the sharp problems in polish-ukrainian relations of 30-th years ХХ century, which became the subject of discussion writers and journalists on the pages of periodical. Key words: the ukrainian question, report, the polemic article, discussion, expansion.

Продовжуючи тему українсько-польських взаємин, яка протягом усього ХХ століття то активно звучала в польській публіцистиці 20-х–30-х років, то замовчувалися гострі кути її політичного аспекту в радянській публіцистиці 50-х–70-х років, не можна обминути дискусію, що розгорнулася в середині 30-х років на сторінках газети “Wiadomości Literackie”.

Попри добре відомі історикам підйоми та кризи політичного діалогу між Україною та Польщею, діалог культурний тривав завжди. Цілий ряд дослідників як польського, так і українського літературознавства ХХ ст. присвятили цій темі свої розвідки. Це Г. Вервес, Ю.Булаховська, М.Сивіцький, Я. Савіцька, В.Навроцький, К.Зеленко, В.Моренець та ін.

Роль часописів у процесі міжнаціональних взаємин – питання малодосліджене як в українській, так і в польській науці. Одне із провідних польських літературних видань міжвоєнного часу – варшавська газета “Wiadomości Literackie” (“Вядомосци Литерацке”) значну кількість публікацій на першому етапі своєї діяльності присвятила проблемі польсько-українських взаємин.

В силу принципової та відповідальної редакційної політики Мечислава Гриджевського щодо змісту (фактажу й аргументованості) надрукованого та ліберальної щодо їх ідеологічних засад із цього питання на сторінках часопису могли висловити свої погляди люди різних і навіть кардинально протилежних переконань. Плюралізм думок можна побачити аналізуючи публікації, які стосуються української тематики.

Українська культура в своїх різноманітних проявах час від часу була представлена на сторінках видання. Внаслідок загострення політичної ситуації в Європі на початку 30-х років та наростаючого напруження атмосфери в міжнародних взаєминах на західноукраїнських землях (активізація українського націоналістичного руху, посилення релігійних та політичних утисків з боку польської влади), які входили тоді до складу Польщі, простежується поступова політизація публікацій часопису. Літературні портрети, огляди літературного процесу та нариси творчості українських митців змінюються репортажами із залу суду, із в'язниці та гострими полемічними статтями.

Така переакцентація змісту публікацій на польсько-українську тематику спостерігається вже 1933 року. Спочатку пов'язана вона із темою польських в'язниць, де відбували покарання серед правдивих злочинців та вбивць значна кількість представників так званих національних меншин, які в чомусь не погодились із державною національною політикою тодішньої Польщі. До зазначених відносяться репортажі Миколая Міроновича “Więzienie w Baranowiczach” (“В'язниця в Барановичах”), надрукований у третьому номері, Мар'яна Чухновського “Hallo! Tu mówię więzień z celi nr. 13” (“Алло! Говорить в'язень із камери № 13”) про в'язницю Лужна в Горлицькому повіті, надрукований у дев'ятнадцятому номері, та “Pisarze o proces kobryński” (“Письменники про кобринський процес”) про тортури при слідстві у сороковому номері за 1933 рік.

Репортаж Миколая Міроновича “В'язниця в Барановичах”, ротмістра, який був засуджений за участь у поєдинку, - це розповідь очевидця про жахливі умови утримання в'язнів у польських в'язницях, особливо жінок та дітей, які там народилися і ще не бачили іншого життя. Автор з гіркотою називає їх “młode pokolenie, nowi obywatele kraju...” (“молоде покоління, нові мешканці країни...”). Текст вражає великою кількістю натуралістичних деталей, які автор підсумовує символічним “rekło dantejskie” (“дантівське пекло”), що не потребує коментарів чи пояснень.

Крім побуту, Міронович звертає увагу й на духовно-освітній аспект життя ув'язнених, до яких зовсім не приходять ксьондз, а школа, яка є у в'язниці, вже давно не працює. Коли до їхньої камери потрапив учитель і щовечора розповідав їм історію Польщі, то його зразу ж перевели в інше місце.

Та особливої соціально-політичної гостроти досягає розповідь польського офіцера тоді, коли йдеться про історію двох українців, яким був винесений польським судом смертний вирок й одразу приведений у дію. Селяни нелегально перейшли польсько-радянський кордон, щоб побачитися із своїми родичами в сусідніх селах по той бік кордону. По тому були звинувачені у співпраці з більшовиками та страчені як політичні злочинці. Саме за цю історію двох українців та висновки, які зробив автор із побаченого у своєму репортажі, третій номер “Відомості Літературних” за 1933 рік був конфіскований, вилучений і заборонений до друку кінцевий фрагмент тексту. Згодом номер вийшов, але

без нижче наведених роздумів Міроновича: “За життя об’їхав три чверті земної кулі. Пережив грізні криваві роки війни. 1912-13 роки – війна балканська, 1914-18 – світова війна, 1918-20 – революція і польська війна, подальші роки пройшли в іноземних легіонах Мароко та Індії. Бачив гори трупів, брів по кісточки в крові, не чужою була мені ницість людської душі. Кільканадцять разів був поранений, пережив біль та фізичні страждання. Бачив у Києві в Маріїнському парку п’ять тисяч офіцерів та інтелігенції, знищених як стадо вівців, бачив спалені села, понівечені тіла жінок і дітей. Однак, ні поля, повністю встелені трупами, ані купи солдатів в окопах, отруєних газом, ані бої над Стоходом, ані перевал Ужоцька, ані битви над Саном в Карпатах, не залишили такого страхітливого враження, як описана екзекуція в Барановичах. Я не захищаю людей, котрі чинять злочин проти держави, правопорядок та інтереси країни вимагають попередження злочинних намірів. Стаю на захист гідності “людства” відповідно до божої заповіді “не вбивай”, від якої сьогоднішні люди відкидають “не”. Не тільки смертю можна зупинити бандитські й шпигунські наміри.

А потім, чи пролита кров не буде фатальною пропагандою для польської справи по той бік? Чи буде “шибениця” запорукою згоди та єдності між основами нашої державної системи і меншинами?

Після екзекуції я запитав дитя, батько якого загинув: “Де тато?”. Відповіло не задумуючись: “Поляки повісили”.

Професія ката найпідліша з усіх, які придумало людство. Чи в час суцільних перетворень не варто було б скасувати раз і назавжди ту посаду чиновника з окладом 11 категорії?”(тут і далі - переклад автора статті)[1, 1].

Автор устами своїх героїв передає читачам думки й почуття найнижчих шарів польського суспільства, які не здатні до складних філософських узагальнень, проте несуть свою просту людську правду, висловлюючи один бік досить складного на той час польсько-українського питання.

Сам Міронович, будучи польським офіцером, здавалося б мав безоглядно відстоювати політичні інтереси своєї держави, однак вилучений фрагмент свідчить про те, що людські цінності для нього є не менш важливими ніж національні інтереси. Мало того, автор робить глибокий та далекоглядний висновок про те, що вирішуючи певні внутрішні політичні проблеми (як наприклад стосунки між народами) з позиції біблійних заповідей, можна в майбутньому позбутися їх (таких проблем) зовсім. На його думку, зрозуміти й пробачити “супротивника” (в описаній ситуації надто надуманого) – прояв вищої духовності і запорука майбутнього порозуміння.

“Білою плямою”, тобто забороненим та вилученим фрагментом тексту позначилась і п’ята сторінка третього номеру цього ж видання. Там під рубрикою “Хроніка тижня” (“Kronika tygodniowa”) друкувалося повідомлення Антонія Слонімського про суд над двома молодими українцями, які брали участь у замаху на Тадеуша Голувку. Як і автор попереднього репортажу, письменник розглядає ситуацію не тільки з точки зору тодішніх польських

державних інтересів, але прагне зрозуміти позицію другої, обвинуваченої сторони. В результаті цього він згадує аналогічну ситуацію в революційному минулому президента, який так само, як і ці українці, колись ішов на смерть заради свободи свого народу і був помилуваний російським імператором, а тепер керує державою і є у ній джерелом справедливості. Відвертим докором на його адресу звучать слова, які були заборонені й вилучені з рубрики: “Пан Президент Речіпосполитої не скористався “правом ласки” для двох молодих українців, які йшли з наганями в руках, йшли без вагання, готові покласти своє молоде життя в офіру святої для них справи. Справи такої зрозумілої. Вона називається битвою за вітчизну. Свята справа для одних і бунт для інших. Це не нові назви, як не новими є й інстинкти людей, котрі борються, проливаючи свою та чужу кров. Та новим є те, що народ, який кільканадцять років тому був у неволі, сам сьогодні ставить шибениці й невблаганною рукою душить рух за незалежність іншого народу. З того часу не минули століття. Роблять це ті ж самі люди, яким заклик “Хай живе незалежна Україна!” мусив нагадати такі ж слова, найсвятіші слова їх молодості.

Кожну революцію супроводжують ідеалістичні гасла. Що ж залишається від них через кільканадцять років після перемоги? Як змінюється людина, якщо з переслідуваного борця перетворюється в господаря життя й смерті підлеглих йому людей? Від цієї правди про людину лягає тінь смутку на всі революції”[2, 5].

Продовжуючи свої думки, автор наводить приклад німецького солдата Ягера із першої світової війни, який повідомив ворогів французів про заплановану газову атаку, зробивши вибір на користь людяності. Через 16 років після закінчення війни він був засуджений німецькою владою на 10 років тяжкого ув’язнення за те, що врятував десятки людей (ворогів по битві) від смерті, після того, як цей випадок став відомий із опублікованого щоденника французького офіцера. За подвиг людяності було покарано, бо, на думку Антонія Слоніського, стали невігідними слова шляхетність та гуманність. Письменник виводить до рівня філософської сентенції роздуми про взаємини пануючої та підлеглої націй, які вочевидь належать до вічних і непоборних протистоянь. Проте їх вирішення він бачить не в домінування одного народу над іншим, а у підпорядкованості національних інтересів загальнолюдським цінностям.

Як перша, так і друга публікації надзвичайно експресивні, проникливі і переконливо риторичні у своїх висновках.

Продовження цієї теми, навколо якої в 30-ті роки все частіше зосереджуються погляди політиків і журналістів, знаходимо в статті Мечислава Прушинського „Zagadnienie ukraińskie w Polsce” (“Українське питання в Польщі” – “Вядомосці Літерацке” 1935, № 50). І знову поштовхом до роздумів став судовий процес над дванадцятьма українцями, які брали участь в замаху на польського міністра внутрішніх справ.

Ідейне спрямування свого виступу автор зазначає вже на початку: “Знайдемо привід і займемося справами того народу (на території Польщі знаходиться близько п’яти мільйонів українців), якому наші расисти відмовляють навіть у назві” [3, 1].

Розглядаючи становище українців у складі польської держави, М.Прушинський бачить цілковиту аналогію до становища поляків в складі Російської імперії до 1914 року. Він розуміє, що згода між двома народами в межах однієї держави – це справа доволі складна, оскільки це примирення інтересів протилежних сторін, які з українського боку мають одні прагнення, а з польського – зовсім інші. Автор розглядає питання з точки зору інтересів поляків і ставить за мету дати відповідь на запитання: “Чи згода з українцями на східних землях Польщі відповідає інтересам держави? Якщо так, то яким чином її можна досягти?”.

Використовуючи прийом історичної аналогії та досвід минулого (XIX) століття, М.Прушинський на прикладі Росії, Німеччини, Македонії, Каталонії, Ірландії, Словаччини та інших європейських держав доводить, що політика асиміляції національних меншин у кінцевому результаті веде до зворотніх результатів, до бунту, об’єднання народу і врешті-решт здобуття незалежності або щонайменше автономії. Аналізуючи досвід інших країн, він вказує на негативні соціальні та культурні наслідки такої політики. Закриваючи школи, позбавляючи народ будь-яких прав, держава доводить його до страшної бідності, темноти й неосвіченості, а це в свою чергу викликає ненависть до пануючої нації, штовхає людей на необдумані й непередбачувані вчинки. Зазвичай такий народ вдається до терористичних актів, бунтів, розбоїв, оскільки йому нічого втрачати. (Активізацію саме таких явищ спостерігаємо в 30-ті роки.) Натомість надання меншинам певної кількості прав у суспільстві на думку М.Прушинського позитивно вплине на їх ставлення до держави. Він робить політично далекоглядні висновки про те, що народ, який має своїх представників у вищій владі, школи, господарські товариства, культурні осередки, ризикує втратити все це при невдалій спробі відокремлення в самостійну державу. Народ, який нічого не має, не ризикує щось втратити. Цю тезу він вважає головним аргументом у відповіді на питання, чи відповідає інтересам польської держави згода з українцями. Безперечно так, бо саме згода є запорукою мирного і спокійного життя в державі.

Другу частину своєї публікації автор присвятив питанню, як досягти порозуміння з українцями. Знову через історичну аналогію, навівши приклад австрійського намісника Голуховського, який 1866 року звернувся до польської громади, що мешкала на території Австрії, із програмовою угодою, згідно якої надав польських намісника й адміністрацію краю, польську мову в управлінні, польське судочинство, польську початкову, середню і вищу освіту. Така політика на довгі роки (аж до першої світової війни) стала джерелом сили та впевненості держави. М.Прушинський стверджує: “Не хто інший, як Польща, вирішить, яке політичне спрямування візьме верх в українському суспільстві:

прибічники згоди чи стихія екстремізму. Від кількості прав, наданих українцям у колишній східній Галичині, залежатиме сила згоди з ними і її тривалість” [3, 1]. Він вважає, що значна частина польського суспільства налаштована на знищення українського народу і його культури, і якщо ці прожекти будуть втілюватися, то це незмінно призведе до кровопролиття. Тому, на думку автора, найближчі місяці можуть бути вирішальними для української проблеми в Польщі.

Виступ Мечислава Прушинського не залишився без відповіді. Вже через кілька тижнів у четвертому номері видання за 1936 рік Станіслав Красіцький у своїй публікації під назвою “Polacy i Ukraińcy” (“Поляки й українці”) заявив про свою опозиційність щодо тез, висловлених М.Прушинським. Автор відверто й категорично утверджує власні польські імперські й націоналістичні позиції, називаючи український рух за незалежність сепаратистським, забаганкою групки людей, історичні аналогії опонента неістотними, а його самого збурювачем суспільної думки, не хоче визнавати жителів тих земель українцями та їх право на власну державу. Він пише: “Отже, крім того, що русини, які живуть на східних малопольських землях або на Червоній Русі, до останнього часу не претендували на назву Україна, українець, крім того, що їх мова далеко інша ніж мова України київської, що їх народна творчість, втілена в спорудах, церквах, будинках, мистецькому промислі, народному костюмі, словом у цілому фольклорі, не схожа з аналогічним фольклором України київської, і лише в першому десятилітті нинішнього століття почалась несподівана українізація за наддніпрянським зразком, крім цього дотримуємось їх номенклатури, вважаючи, що не наша справа коректувати чийсь забаганки щодо зміни національності, навіть якби це суперечило історії та особистому ставленню до русинів, з якими віки жили в згоді, а тепер у русинах, перефарбованих в українців, знайшли своїх Каїнів.

Підходячи до українського питання на малопольських землях і дошукуючись у ньому таких модних сьогодні аналогій із польським визвольним рухом, мусимо сказати собі, що порівняння героїчної столітньої боротьби за незалежність народу, який мав десятивікову історію державності, з рухами племені, заледве кількамільйонного, без державності в минулому, в найкращому випадку від ХІУ ст., яке відшукало свої національні почуття лише у ХХ ст., є щонайменше грубою помилкою. Шукаючи аналогії, знайдемо єдино й винятково самі суперечності” [4, 1].

Не приховуючи іронії, в’їдливими словами принижуючи опонента, С.Красіцький приходить до висновку, що всякі по’ступки влади на користь українців нанесуть величезні збитки польським володінням. Він вважає право Польщі до східних земель доведеним історично.

Категоричність позиції цього автора очевидна. Він не бачить і не прагне зрозуміти будь-чий інтереси, крім своїх власних. Але очевидним є й те, що це були погляди значного прошарку тодішнього польського суспільства, засліпленого здобутою незалежністю та повернутим “mocarstwem”, які

впливали на державну національну політику. Згубні наслідки такої політики згодом були підтверджені подіями к. 30-х – п. 40-х років ХХ ст.

Погляди С.Красіцького в свою чергу викликали бурхливу реакцію публіцистів. Уже в десятому номері газети за 1936 рік під спільною рубрикою „Zagadnienie Ukraińskie. W odpowiedzi Stanisławowi Krasickiemu” (“Українське питання. У відповідь Станіславу Красіцкому”) з’явилося три публікації. „A więc hakatyzm?” (“Виходить хакатизм?”) Мечислава Прушинського, з першого виступу якого на цю тему й почалася полеміка. На цій же сторінці „Jeszcze w sprawie mniejszości na kresach” (“І ще у справах меншин на кресах”) Міхала Гриф-Чайковського і „Ukraińcy i Polacy” (“Українці та поляки”) Євстахія Бучини.

Відповідаючи на агресивні випадки пана Красіцького, М.Прушинський, спирається на статистичні дані та послідовно доводить абсурдність й некомпетентність усіх його тез. Він наводить приклади у п’ять-дев’ять разів меншого фінансування українських господарств у порівнянні з польськими, масового закриття українських шкіл та гімназій і переселення українських вчителів на північ та захід країни і інші вражаючі факти утисків українського населення східних земель, які особливо посилювалися в 30-ті роки порівняно із 20-ми. А завершує свій виступ таким висновком: “У нинішніх умовах колонізація східних польських земель із господарської точки зору неможлива. Бо її результати будуть безплідними, а єдиним їх наслідком може стати обернення проти Польщі широких мас українського народу” [5, 5].

На підтримку М.Прушинського та з осудом необізнаності С.Красіцького висловлюється і Міхал Гриф-Чайковський. Він засуджує пана Красіцького за спробу поділити народи на вищу й нижчу категорії, з правом на національну незалежність і без неї. Закінчує свої думки зверненням до польських читачів: “...Зрозумійте, що згідно заповіту Казимежа Великого та Ягеллонів – у справедливому розв’язанні східних проблем майбутнє, велич і слава Речіпосполитої” [6, 5].

Завершує колективну дискусію з С.Красіцьким в десятому номері “Вядомосці Літерацкіх” за 1936 рік Євстахій Бучина заувагами під назвою „Ukraińcy i Polacy” (“Українці та поляки”). Він не скупиться на історичні факти та докази, аби довести помилковість думок опонента або точніше його приховане прагнення відмовити у праві на існування не вигідному для нього народові. На завершення своїх роздумів пише: “...Якби ми знали існуючі певно на сто томів солідні наукові праці Грушевських, Томашівських, Кордубів, Голубців, Лепких, Донцових, Дорошенків, Смаль-Стоцьких і Студинських і багато багато інших, якби ми знали літературу від “Слова о полку Ігоревім” почавши і на Тичині, Винниченкові, Стефаникові й молодому Гординському закінчивши, то б інакше ставились до цієї проблеми і не писали б про “перекрашування” [7, 5].

Поряд із гострими ідеологічними баталіями щодо суспільно-політичного статусу українців у Польщі та перспектив польсько-українських стосунків

з'явилася стаття Зигмунта Новаковського під назвою „Podajże ruku kozakowi...” (“Подай же руку козакові...”), взятою з вірша Т. Шевченка, яка перевела тему дискусії на морально-етичний рівень.

Приводом для його виступу став також судовий процес над українцем за участь в організації терористичного акту. Точніше, незвичайний випадок, який трапився в залі суду одразу після закриття судового процесу. Молодий і надзвичайно обдарований польський прокурор, який вимагав для підсудного Карпинця згідно Кримінального кодексу смертної кари, після закриття процесу (а відбувалося це перед Різдом) подав руку засудженому. Подія неймовірна як для залу суду не тільки в Польщі. Крім того їй передувало звернення до засуджених славетного артиста Зелверовіча, який побажав їм миру і заспокоєння. "Жест пана Зелверовіча є шляхетним вчинком, людським у найліпшому сенсі, притім надто індивідуальним і на щастя відособленим", - писав автор [8, 1]. Рукостискання прокурора не просто крок людяності, вражаючий і ризикований перш за все для нього самого. Цей вчинок за своєї суттю наближається до християнських засад всепрощення.

Зазвичай вважається, що прокурор і без мантиї залишається прокурором. Однак, стаття З.Новаковського підтверджує думку, що можна завжди залишатися людиною. А щоб переконати доволі різномірного за своїми настроями польського читача, автор наводить аналогічну за своїм гуманістичним змістом історію, розказану польським вчителем. Коли учням дали домашнє завдання написати й аргументувати, який герой твору “Вогнем і мечем” найулюбленіший, то і в жіночій, і в чоловічій гімназіях відповідь була однакова – “Богун”, тобто персонаж, змальований Г.Сенкевичем як жорстокий вбивця і ненависний ворог Польщі. Варто зауважити, що сенкевичівська інтерпретація історії мала значний вплив на масову свідомість поляків і формування в їх середовищі негативного стереотипу українця, козака. Розповідь вчителя доводить вищу моральність світогляду молодого покоління і надію на те, що в цих питаннях воно не повторить помилки батьків.

Роздумуючи про причини міжнаціональних суперечностей З.Новаковський пише: “Дуже важливим є наше невігластво, наше абсолютне незнання людей, з котрими на одній землі живемо і жити будемо. Що, наприклад пересічний польський інтелігент знає про їх розвиток, культуру, літературу, про наші взаємини? Нічого. Чи, наприклад, перший ліпший краків'янин знає, що саме у Кракові живе і пише найвидатніший український прозаїк Богдан Лепкий?” [8, 1]. Другою значною перешкодою в налагодженні польсько-українських стосунків він вважає недостатність всякої послідовності з польського боку. А ще – пацифікація, яку називає “bezholowie” (“бездумність”). Спираючись на думки Еразма Ротердамського З.Новаковський стверджує, що всі суперечки між людьми і народами “могли б бути залагоджені без застосування насильства на шляху взаємної поблажливості, оскільки всі вони знаходяться в сфері людських почуттів” [8, 1].

Другий виток дискусії щодо міжнаціональних взаємин на східних польських землях розгорнувся в кінці 30-х років навколо проблеми Волині – краю на той час етнічно неоднорідного. Його історична доля складалась також по-різному в силу пограничного географічного положення. Колись князівство Київської Русі, потім землі Литви, Польщі, Росії, Австрії і т.д.

Польське суспільство в історичних і літературних пам'ятниках, щоденниках, спогадах і документах та й в особистих згадках, що передавалися із покоління в покоління, зафіксувало Волинь як край надзвичайної краси і добробуту, як східні землі Речіпосполитої, як ідеальний образ героїчного минулого Польщі. Особливий внесок у творення цього міфічного образу зробили романтики, представники української школи (Ю.Словацький та ін.) в польській літературі, у творчості яких Україна, особливо Волинь - це чарівний мальовничий край, це неповторні спогади дитинства та мрії юності.

Такими ідеями були навіяні роздуми Ксаверія Прушинського, написані ним під час перебування на Волині у Луцьку у вересні 1936 року та надруковані в газеті “Вядомосці Літерацке” в сорок третьому номері того ж року під назвою “Prawo do Wołynia” (“Право на Волинь”). Ідилічна картина минулого цих земель, навіть недавнього минулого (поч. 20-х років ХХ ст.), зіставляється із сучасним станом цього переважно селянського краю. Автор пише про те, що завдяки Польщі Волинь завжди єдналася до Європи, що Польща несла сюди культуру господарювання та освіти.

Порівнюючи аграрну політику польського уряду на східних землях у 20-ті роки із аналогічною політикою на землях радянської України, К.Прушинський відзначає, що проведені укрупнення селянських землеволодінь, утворення селянських кооперативів, відкриття сільських шкіл дало поштовх для активного економічного розвитку краю, прихильного ставлення місцевих жителів до польської влади, особливо на тлі подій в радянській Україні. У цьому автор бачив вигідні передумови для поширення польської культури й утвердження права Польщі на волинські території. Але активне поширення освіти й культури в селянському житті незмінно вело до утворення політичних партій, появи представників у парламенті й актуалізації національного питання. На Волині це було українське питання. Щоб цього не сталося “...Мав прийти хтось інший, хто б показав Родіонові не як читати, а що читати і яка з того читання може бути користь. Повинен був прийти в село за Дерманем хтось інший, хто показав би, як господарювати, як мати вигоду з комасації, хтось, хто заснував би кооперативи, фахово ними керував, здобув довіру темного села. Це було складне й невдячне завдання. Вимагало відносно невеликих знань і підготовки, але великої самовідданості. Можливо тоді й вела та дорога до спольщення Волині, можливо тоді б Волинь не тільки культурою, а й національністю відносилася б до людей, які її навчили, що читати і як господарювати” [9, 3]. Величезним прорахунком Польщі вважає К.Прушинський те, що прийшов на Волинь не поляк, а українець з Галичини,

який був ближчим селянинові за походженням і спрямував розпочаті Польщею процеси в інше русло.

Бачимо, що засадничою ідеєю світогляду автора статті є та ж асиміляція українського населення в Польщі. Однак незаперечним є й факт досить глибокого розуміння ним цього питання з обох боків, його психологічного, соціального й політичного аспектів. К.Прушинський усвідомлює, що лише розумною, гнучкою, поступальною політикою мирних процесів можна було досягти цієї мети, а галас й егоїстичні необдумані кроки польських націоналістів при владі привели до конфронтації.

Не відмовиш автору в певній обізнаності українською культурою, особливо літературою. В кінці своїх роздумів він пише про українського письменника родом із Волині Уласа Самчука та його книгу “Волинь”, яку називає “великою та суворою книжкою”, на жаль, “напевно не відомою в Польщі”.

Близька й зрозуміла К.Прушинському психологія волинського селянина, однією з найцінніших і найкорисніших для Польщі її рис (як і інших селян) є пацифізм настроїв. Селянин не хоче війни, особливо після досвіду першої світової. Тому автор вважає, що волинський селянин не так просто піде на війну, якщо її наслідком буде навіть незалежність України. Цим повинна скористатись польська влада. Із своїх роздумів він робить висновок, що право до Волині прийде через поширення польської культури на цих землях і, якщо Польща продовжить розпочаті тут з 1918 року господарські та культурні справи, то буде мати вигоду, а якщо буде їх зменшувати, то багато втратить. “Так би хотілося мені, аби ми й надалі тут були культурою – тим, що не нищить жодної культури, а кожній привносить і збагачує, так би хотілося мати право до Волині” [9, 3].

Такою ж глибокою ностальгією за минулою величчю польської шляхти на українських землях пронизана наступна публікація Ксаверія Прушинського на тему Волині “Był to niegdyś kraj bogaty...” (“Був колись цей край багатим...”) у п'ятому номері часопису за 1938 рік під рубрикою “Волинські листи”. Написана у формі листа умовному адресатові, викликаного враженнями від перебування на Волині в січні 1938 року.

Обраний письменником жанр є тою маскою, яка дозволяє певну упередженість і глибоку суб'єктивність оцінок навіть при відсутності переконливої аргументації. Згідно канонів епістолярного жанру в публікації домінує емоційно-чуттєве сприйняття й оцінки. Наскрізною думкою виступу К.Прушинського є ідея занепаду господарства й культури, взагалі польськості на Волині. Вона звучить набагато гостріше та в'їдливіше, ніж у попередній його статті. Не називаючи нікого з імен сучасників, автор переповнює свій “лист” потоком імен та доказів колишньої слави та величі польської культури на Волині на тлі її сучасного занепаду. “За доведення цього краю до такого стану повинен буде хтось відповідати”, - повторює він кілька разів із почуттям прихованої погрози [10, 3]. На чію адресу звучить іронія письменника, можна

лише здогадуватись. Очевидно, що для тодішнього польського читача натяки були більш зрозумілими й прозорими. Це згодом підтвердили відгуки на лист К.Прушинського. Об'єктом їдкої іронії був волинський воєвода Генріх Юзевський, який впродовж 1937-38 років проводив політику об'єднання українців та активно сприяв розвитку української культури на Волині, що не могло сподобатись прихильникам ідеї асиміляції, до яких належав і автор публікації. Поширення українськості для останніх означало применшення польськості, а цього вони не могли пробачити нікому. Згодом Генріх Юзевський за своє українофільство не без сприяння речників спольщення Волині зазнав переслідувань і суворого осуду та був відкликаний із посади.

Відповідь на іронічні сентенції листа К.Прушинського не забарилася. У дев'ятому номері “Вядомосці Літератцкіх” за 1938 рік з'явилася гостра полемічна стаття відомої польської письменниці Марії Домбровської „Dermanki” w publicystyce” (“Дерманки” в публіцистиці”), в якій вона звинувачує автора репортажу з Волині не тільки в зухвальстві та щедрому плетінні слів, а й у відсутності аргументів та необізнаності у цій справі.

Природньо й логічно, що виступила саме Марія Домбровська, представниця тих польських громадських діячів та письменників, які знали коріння польсько-українського питання, його історичний перебіг, про що неодноразово писали. Письменниця ґрунтовно знала сучасні політичні, соціальні, економічні й ментальні аспекти цієї проблеми. З власного досвіду багаторічного спілкування орієнтувалася в гострих кутах минулого та сучасного Волині й Галичини. Бачила компромісний вихід із ситуації, проте її голос, як і багатьох інших її однодумців почутий не був. У 30-ті роки в “Щоденниках” Марія Домбровська писала: “Польща зверне шию на двох справах: на селянській справі та на справі меншин” [11, 260]. А коли в кінці 30-х років втрапились всякі шанси на мирне вирішення українського питання, про що свого часу багато обіцяв Юзеф Пілсудський, письменниця пророкувала для Польщі неминучу трагедію й розплату.

У полемічній статті вона влучно викрила брехливі заяви Ксаверія Прушинського, історичними фактами й статистичними даними розвінчала всі його тези. Авторка добре зрозуміла, що це був закамуюваний підступний напад на Генріха Юзевського та його проукраїнську політику на Волині, поданий у плаксиво-іронічному ключі. На відміну від своїх опонентів, для яких вищість польськості на кресах була ключовою вимогою, за якою не бачились назріваючі суперечності реальної дійсності, М.Домбровська усвідомлювала життєво важливу для Польщі в умовах назріваючої зовнішньої агресії внутрішню стабільність. Ця стабільність могла бути досягнута лише шляхом згоди, а не насильства, пацифікації й експансії. Натомість внутрішні процеси засвідчували протилежне. Свою полеміку із К.Прушинським вона закінчує словами: “Ворогів хвилює те, що в справах унормування національного питання – ініціатива яких непомітно вислизає з польських рук і вже ось ось має перейти в чужі і всупереч нам має бути виграна ними – власне там на Волині

існує ґрунтовно опрацьована ідея. Опирається вона звичайно не на народжені з чужого натхнення сьогоднішні фанатизми, а на найкращі польські традиції, на традиції воєводи Киселя і короля Зигмунта Августа. Як та ідея реалізована, на які натикається з усіх боків труднощі і які має трагічні сторони, це питання, яке тут розглядатися не може. Певна того, що ідея ця є і що вона вже становить моральну силу, яку вороги Польщі зовсім не раді би в нас бачити”[12, 3].

Над мудрим компромісом та пошуками спільної мови, які відстоювала М.Домбровська та її однодумці, взяли верх у передвоєнній Польщі пристрасті, міфічне усвідомлення національної вищості, егоїзм. На підтвердження цього дискусія щодо польсько-українських стосунків завершилася на сторінках часопису виступом Петра Дунін-Борковського “Zagadnienie ukraińskie” (“Українське питання”) (1938, №13), у якому емоційність та пристрастність попередніх авторів змінюється непорушною логікою аналізу. Розглядаючи суспільно-політичну ситуацію кінця 30-х років, автор доводить, що момент вибору минув і врятувати ситуацію може лише “політика державної експансії” – єдино можлива тепер для утримання західноукраїнських земель в Польщі. Констатує як незаперечний факт ріст національної самосвідомості українців та поглиблення їх державотворчих прагнень, П.Дунін-Борковський все ж вважає: “Ми Східної Малопольщі втратити не можемо” [13, 2]. За критичним аналізом ховається той самий великопольський егоїзм, який став однією із причин кривавих міжнаціональних конфліктів на західноукраїнських землях у 40-і роки ХХ ст.

Дискусія з українського питання, яка тривала на сторінках газети “Вядомосці Літерацке” впродовж 1933-38 років, засвідчила, що проблема з господарського та культурного аспектів у другій половині 30-х перейшла в суспільно-політичний рівень і набула надзвичайної гостроти. Протистояння великопольського “моцарства” і поміркованого федералізму закінчилося поразкою обох сторін: втратою Польщею своєї державної незалежності і “права до Волині” у 1939 році, якою так упивалися польські праві націоналістичні кола, та втратою будь-яких духовних, моральних засад і суспільного, і особистого життя, перекреслених подіями II світової війни. Справдились трагічні пророцтва М.Прушинського, М.Домбровської та інших авторів часопису.

Газета “Вядомосці Літерацке” – одне із небагатьох видань, на сторінках якого презентувалися погляди представників різних суспільних верств тодішньої Польщі від в’язнів до письменників і аналітиків, яке виконало свою найважливішу функцію – стало живим голосом своєї епохи, ілюструючи її ідейні та духовні пошуки, здобутки та прорахунки. Зміна тематики публікацій часопису з культурно-літературних у 20-ті роки на суспільно-політичні полемічні у 30-ті відбиває загальні тенденції розвитку польського суспільства міжвоєнного періоду та перехід польсько-українських стосунків під впливом різних факторів у стадію загострення й конфронтації.

Literatura:

1. Mironowicz M. „Więzenie w Baranowiczach” // „Wiadomości Literackie”. – 1933, № 3. – S. 1.
2. Słonimski A. „Kronika Tygodniowa” // „Wiadomości Literackie”. – 1933, № 3. – S. 5.
3. Pruszyński M. „Zagadnienie ukraińskie w Polsce” // „Wiadomości Literackie”. – 1935, № 50. – S. 1.
4. Krasiecki S. „Polacy i Ukraińcy” // „Wiadomości Literackie”. – 1936, № 4. – S. 1.
5. Pruszyński M. „A więc hakatyzm?” // „Wiadomości Literackie”. – 1936, № 10. – S. 5.
6. Gryf-Czajkowski M. „Jeszcze w sprawie mniejszości na kresach” // „Wiadomości Literackie”. – 1936, № 10. – S. 5.
7. Buczyńska E. „Ukraińcy i Polacy” // „Wiadomości Literackie”. – 1936, № 10. – S. 5.
8. Nowakowski Z. „Podajże ruku kozakowi...” // „Wiadomości Literackie”. – 1936, № 4. – S. 1.
9. Pruszyński K. Prawo do Wołynia // „Wiadomości Literackie”. – 1936, № 43. – S. 3.
10. Pruszyński K. „Był to niegdyś kraj bogaty...” // „Wiadomości Literackie”. – 1938, № 5. – S. 3.
11. Dąbrowska M. Dzienniki. T. 1. – Warszawa, 1988.
12. Dąbrowska M. Dąbrowska M. // „Wiadomości Literackie”. – 1938, № 9. – S. 3.
13. Dunin-Borkowski P. „Zagadnienie ukraińskie” // „Wiadomości Literackie”. – 1938, № 13. – S. 2.